

K ÚLOZE KONTEXTU V INTERPRETACI NOMINAČNÍCH LINIÍ S POJMENOVÁNÍM TERMINOLOGICKÉHO CHARAKTERU (NA MATERIÁLU SOUČASNÉ RUŠTINY)

Jitka Stiessová

Vznik, význam a struktura termínu, vznik terminologických mikro- i makrosystémů, vztah termínu k ostatním složkám slovní zásoby konkrétních jazyků – to jsou některé otázky z oblasti terminologie, které jsou v odborné literatuře analyzovány a interpretovány.¹ Termín bývá zkoumán jako speciální pojmenování speciálního pojmu, které prostřednictvím svého definatorického vymezení vstupuje do určitých vztahů (lingvistického i extralingvistického charakteru) v daném terminologickém mikrosystému a je součástí terminologického systému jako celku.

V této souvislosti je však třeba si uvědomit, že terminologické pojmenování se i přes svou specifičnost podílí na výstavbě textu, má své místo ve sledu pojmenování téhož předmětu řeči (PŘ) uvnitř textu. Vedle popisu geneze, struktury a významu izolovaného terminologického pojmenování je tedy nezbytné zkoumat i fungování zmíněného typu nominace v rámci sledu pojmenování téhož PŘ – v rámci nominační linie (NL). Jednotlivé komponenty NL chápeme z hlediska funkčně sémantického jako kontextové ekvivalenty, které určitou měrou přispívají k výstavbě informační struktury textu. Na rozvíjení informační linie se podílejí jednotlivé komponenty NL prostřednictvím svých individuálních významů, ale nedílnou součástí sumarizované informace jsou i vztahy mezi jednotlivými prvky NL.² Tyto vztahy uvnitř NL lze chápat jako **užší kontext**, nezbytný pro adekvátní interpretaci textu. Vedle užšího kontextu je možno zdůraznit i úlohu **kontextu širšího**, který je vymezen textem jako

¹ např.: Даниленко, Б. П.: Русская терминология (Опыт лингвистического описания), Москва 1977. Современные проблемы русской терминологии (под редакцией В. П. Даниленко), Москва 1986.

² např. Agricola, E.: Textstruktur, Textanalyse, Informationskern, Linguistische Studien, VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig 1979. K pojmu nominační linie viz.: Stiessová, J.: K otázce nominační linie v textu, ČsR, XXXIV, 1989, 3, 125–134.

celkem – dalšími tematicky příbuznými NL i linií (liniemi) predikátového charakteru. Tento druhý typ kontextu lze rozšířit ještě dále – o vztah k mimojazykové realitě, k tématu, k pojmům pojmenovávaným v NL atd.

A. V tomto příspěvku se budeme zabývat nejprve **kontextem užším**, tj. vztahy mezi komponenty NL, které ve svém celku vytvářejí informační strukturu dané NL a pokud se jedná o tematicky nejzávažnější NL, vytvářejí i jádro informační struktury textu jako celku. Ve zkoumaných textech (převážně publicistického stylu) jsme se soustředili především na pojmenování terminologického charakteru, kdy jádrem víceslovného pojmenování je substantivum, jednoslovný termín je vyjádřen substantivem. Terminologické pojmenování chápeme v širším slova smyslu – nejen jako termín v podobě slovníkového hesla, ale především jako pojmenování strukturálně složitější, v němž je obsahové jádro tvořeno termínem a tento termín je v textu specifikován standardním způsobem: Adj+Subst, Subst+Subst, Subst+prep+Subst, případně ještě složitěji (централизованные кредиты, краткосрочные государственные обязательства, акции на предъявителя). Tento nominační komplex označující PŘ je v NL dále ekvivalentován (doslovným opakováním, kontextově zkrácenou formou, ekvivalentem neterminologického charakteru, zájmeným ekvivalentem).

Nyní uvedeme některé způsoby rozvíjení NL, jimiž jsou charakterizovány určité typy kontextů.

1. Způsob s **nulovou**, resp. **minimální specifikací** výchozího (prvotního) pojmenování PŘ.

- a) 1. Положительное сальдо
2. положительное сальдо
3. этот показатель
- b) 1. (срок) дебетового сальдо
2. (погашение) дебетового сальдо
3. дебетовое сальдо
- c) 1. государственные краткосрочные облигации
2. государственные краткосрочные облигации (ГКО)
3. ГКО

V tomto typu rozvíjení NL není PŘ kromě základního pojmenování dále nijak výrazně specifikován, výrazovými prostředky jsou zde buď doslovné opakování, opakování zkrácené varianty první nominace, nebo pouhá identifikace s nominací zařazující, klasifikující, tj. materializace rodově druhových vztahů uvnitř jazykového systému.

2. Dalším způsobem rozvíjení NL je způsob **specifikující**, resp. **převážně specifikující**. Specifikace probíhá na základě nejrůznějších vztahů mezi komponenty NL.
- a) 1. Банкротами (признано около 800 предприятий)
 2. (около 800) предприятий (признаны) неплатежеспособными
 3. (72) неплатежеспособных предприятия
- b) 1. (Российские) брокеры
 2. (без помощи) профессиональных посредников
 3. брокеры
 4. инвестиционные консультанты
 5.–11. брокеры
- c) 1. (представители) финансово-промышленных групп
 2. (представители крупнейших) ФПГ
 3.(значимость) новых форм самоорганизации российского национального капитала
 4. (В лице) финпромгрупп
 5.(ФПГ «Русхим» – один из примеров) интеграции промышленного, торгового, банковского, страхового и научно-технического капитала
 6. ФПГ
 7. Финпромгруппы – (абсолютно новый) инструмент для финансово-производственной интеграции центра, отраслей, территорий.
- d) 1. (Игра) с форвардами
 2. договоры по покупке и продаже долларов США через определенный срок
 3. форвардные сделки
 4. форвардные операции
 5. форвардные контракты
 6.–20. форвардные операции, контракты...

V těchto příkladech můžeme sledovat specifikující způsob rozvíjení NL cestou **explikace** prostřednictvím ruského ekvivalentu (př.a), cestou **explikace** provázené **konkretizací** (př.b), prostřednictvím **explikace** pomocí určité **obdoby definice** (př.c) a prostřednictvím **enumerace** potenciálních možností realizace téhož procesu založeného na tomtéž realizačním principu (př.d). Zároveň je ovšem zřejmé, že u specifikujícího typu rozvíjení NL jsou jednotlivé konkrétní postupy v textu navrstvovány a kombinovány.

Velmi výraznou, zásadní roli užšího kontextu je možné ukázat na příkladech NL, kde výchozí nominací je termín se strukturou apozičního pojmenování. V tomto případě je užší kontext mnohdy jediným kritériem při rozhodování, které ze syntakticky rovnocenných substantiv je určované a které určují.³

- a) 1. (Банк «Сосьете Женераль Россия» намерен создать сеть) партнеров-корреспондентов
 2. (сеть) партнеров-корреспондентов
 3. (будет требовать от своих) корреспондентов
 4. для банков, (с которыми «Сосьете Женераль» будет сотрудничать)
 5. (привлекать) партнеров
- b) 1. (Эта сумма...выделена МВФ, а также) странами-донорами
 2. – США, Японией, Великобританией, Австрией.
- c) 1. (определение целевой области для привлечения новых) компаний-клиентов
 2. компании
 3. создавать клиентов
 4. (потенциальные) клиенты
 5. клиенты
 6. (как частные клиенты), так и компании
 7. клиентов

Vidíme, že ve většině případů je určované substantivum na prvním místě, určující člen je na místě druhém (př. a, b). Další komponenty NL – ekvivalenty první nominace buď nejčastěji opakují opěrné substantivum (př.a), nebo poskytují konkretizující výčet (př.b). Jedná se tedy o typ minimálně specifikující

³ Chlupáčová, K.: Pojmenování apozičního typu v současné ruštině, BRJL, XXIII, 1981, 147–156.

nebo specifikující. Příklad c je dokladem případu opačného, kdy opěrné substantivum je na místě druhém. V tomto případě může určitou roli hrát i kontext širší – specifikující protiklad vedlejší NL: частные клиенты: hlavní NL: компании. V příkladu a lze hodnotit význam linie predikátu i v rámci širšího kontextu – сотрудничать implikuje význam «партнер». Tento typ terminologické nominace zakládá mnohdy celé řady příbuzných pojmenování, založených na funkční diferenciaci rodového pojmu prostřednictvím apozitivně připojeného substantiva, např.: банк-эмитент, отправитель, получатель, кредитор, депозитарий, резидент, клиент, контрагент, лидер, должник aj.

B. Vedle užšího kontextu se při analýze NL v daných typech textů můžeme opírat i o kontext širší. Jedná se především o vztahy sledované, nejčastěji tematicky nejzávažnější NL k dalším NL, tematicky blízkým, doplňkovým aj. Z hlediska syntaktických a slovnědruhových vztahů se narůstající informační linie pohybuje především v oblasti valenční sféry opěrných predikátů, NL se realizují prostřednictvím substantivních označení činitele, předmětu, prostředku a formou deverbativní nominace, označující určitou míru zpředmětnění procesuálního významu, popřípadě vyjadřující výsledek označovaného děje. Tento poslední prostředek posiluje mimo jiné jmenný charakter tohoto typu textů a zároveň kompenzuje určitý stupeň desémantizovanosti sloves, která se zde vyskytují. Sledované linie predikátů mají pro jednoznačnou interpretaci obsahového jádra textu rovněž svůj nezastupitelný význam.

- a) 1. Девальвация (форинта)
 2. (правительство) девельвировало (форинт)
 3. (самая крупная) девальвация (форинта)
 4. (венгерская национальная валюта) теряла в своей стоимости
 5. Стоимость (форинта) снизилась
 6. (Инфляционные следствия) девальвации
- b) 1. (Развитие экономики происходит под влиянием) экономических преобразований
 2. (результаты современного этапа) реформы
 3. (необратимость) изменений (в экономических отношениях)
 4. (ход) реформирования (экономики)
 5. (добиться позитивных) изменений
 6. реформа, (вызвав коренные изменения в сфере ценообразования, финансов, в торговле...)

7. (если не будут обеспечены позитивные) сдвиги... (то все реформы будут обречены на провал)
8. (реализация) реформы

V příkladu a se interpretace počáteční nominace "девальвация" neobejde bez přechodu do linie predikátu v kontextovém ekvivalentu prostřednictvím explikace (стоимость снизилась, валюта теряла в своей стоимости). Pro úplné postihu tématu je nezbytné i přihlídnutí k vedlejší NL (форинг, венгерская национальная валюта). Zároveň lze konstatovat, že všechny zmíněné prvky jsou systémově velmi úzce spjaty, jsou v kontextu "nasnadě", vytvářejí jakousi tematickou mozaiku.

V příkladu b se textová informace rovněž neuzavírá pouze v tematicky nejzávažnější NL (экономические преобразования, реформа, изменения, реформирование, сдвиги). Dalšími důležitými prvky jsou významy jmenných lexémů (развитие, необратимость, ход, реализация, позитивный) i sloves (происходить, добиться, обеспечить). V tomto širším kontextu se projasňuje nejen stěžejní NL (především co do charakteru, typu, místa reformy mezi reformami jinými), ale i vyznění textu jako celku spolu s momentem hodnocení poskytované informace. Popis vztahů v rámci širšího kontextu se vyznačuje značnou měrou složitosti a různorodosti. Je zřejmé, že se jedná vesměs o specifikující typ rozvíjení NL.

Na závěr je třeba dodat, že pro jednoznačnou interpretaci sledovaných NL, pro adekvátní pochopení textu je nezbytné věnovat pozornost jak kontextu užšímu, tak vzít v úvahu kontext širší. Lze říci, že čím je míra specifikace v narůstající informační linii větší, tím se kontext nezbytný k interpretaci tématu více rozšiřuje, zasahuje další a další vrstvy a roviny struktury textu.

Literatura:

Актуальные проблемы культуры речи, Москва 1970.

DANEŠ, F.: Věta a text, Praha 1985.

ДАНИЛЕНКО, В. П., ВОЛКОВА, И. Н., МОРОЗОВА, Л. А., НОВИКОВА, Н. В.: Лингвистический аспект стандартизации терминологии, Москва 1993.

CHLUPÁČOVÁ, K.: Lexikální dynamismus v novinových textech (na materiálu současné ruštiny), BRJL, 26, 1985.

Языковая номинация. Виды наименований, Москва 1977.

Новое в зарубежной лингвистике, XVI, Москва 1985.

СОЛГАНИК, Г. Я.: Лексика газеты, Москва 1981.

Способы номинации в современном русском языке, Москва 1982.

Терминология и культура речи, Москва 1981.